

В Статье анализируется роль английского языка как языка дипломатии и коммуникации в современном мире. Помимо истории развития и распространения английского языка, в статье также рассматриваются преимущества знания и обучения английскому языку, а также те факторы, которые вывели английский язык на мировой уровень.

ԳՈՂԱՐ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
Օտար լեզուների ամբիոնի վարիչ, բանասիրական
գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
Միջազգային հարաբերությունների մագիստրոս

ԱՆԳԼԵՐԵՆԸ՝ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԼԵԶՈՒ

Հոդվածում անգլերենը վերլուծվում է որպես դիվանագիտության և ժամանակակից հաղորդակցության լեզու: Անգլերենի զարգացման և տարածման պատմությունից բացի՝ հոդվածում դիտարկվում են նաև անգլերեն լեզվի իմացության և այն սովորելու առավելությունները: Անդրադարձ է կատարված նաև այն գործոններին, որոնց շնորհիվ անգլերենը դարձավ աշխարհի ամենատարածված լեզուն:

ԻՐԻՆԱ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի սփյուռքագիտության ամբիոնի հայցորդ

ՄԻ ՔԱՆԻ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ Ս, Դ, Ն ՀՈԴԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Առկայացման քերականական կարգը բնորոշ է առարկայության գաղափար ունեցող բառերին. ուստիև այն գոյականի քերականական հատկանիշ է: Ս, դ, ն ձևայինները կամ հոդերը առկայացման կարգի արտահայտության միջոցներ են, քերականական մասնիկներ: Հոդերը գուրկ են բառային իմաստից. նրանք ունեն գուտ քերականական իմաստներ: Ս, դ, ն հոդերը լեզվի զարգացման ընթացքում իմաստագործառական տարբեր նկարագիր ունեն:

Բանալի բառեր՝ առկայացման քերականական կարգ, գոյական, ցուցական, ստացական, դիմորոշ, գրաբար, միջին հայերեն, արևելահայերեն, արևմտահայերեն, հոդ:

Առկայացման քերականական կարգը ձևավորվել է լեզվի զարգացման ընթացքում: Այն բնորոշ է առարկայության գաղափար ունեցող բառերին: **Ս, դ, ն** ձևայինները կամ հոդերը առկայացման կարգի արտահայտության միջոցներ են, քերականական մասնիկներ: Նրանք լեզվի զարգացման ընթացքում իմաստագործառական տարբեր նկարագիր ունեն:

Որոշյալ հոդը իմաստային առումով իր ձևավորման ընթացքում անմիջականորեն կապվում է ցուցական և անձնական դերանուններին, ուստի գրաբարում որոշիչ հոդերն են **ս, դ, ն**, որոնք համապատասխանում են **ես, դու, նա** կամ **այս, այդ, այն** դերանուններին: **Ս**-ն ցույց է տալիս, որ բառը կապ ունի առաջին դեմքի կամ խոսողի հետ, **դ**-ն՝ երկրորդ դեմքի կամ խոսակցի հետ և

և-ն՝ երրորդ դեմքի հետ: **Մ, դ, ն** հոդերը՝ իբրև դերանվանական արմատական միավորներ, լեզվի զարգացման ընթացքում իմաստային առումով նույն բնութագիրը չունեն:

Գրաբարում *գիրքս* ոչ միայն նշանակում է *իմ գիրքը*, այլև *այս գիրքը*. ավելին՝ **ս, դ, ն** հոդերը *այս, այդ, այն* դերանունների հետադաս գործառնության դեպքում համապատասխանաբար դրվում են գոյականի վրա՝ հոլովման հարացույցում ունենալով իրենց որոշակի կանոնավորված գործածությունը. Օր.՝ ուղղ. - տունս այս/ տունքս այսոքիկ, հայց. - (զ)տունս այս/(զ)տունս(ս) զայսոսիկ, սեռ. - տանս այսոքիկ/ տանցս այսոցիկ, տր. - տանս այսմիկ/տանս այսոցիկ, բաց. - ի տանէս յայսմանէ/ ի տանցս յայսոցիկ, յայսցանէ, գործ.- տամբս այսոքիկ/տամբքս այսոքիւք, ներգ. - ի տանս յայսմիկ/ի տունս յայսոսիկ:

Մ, դ, ն հոդերի մեջ նախապես ամուր նստած են եղել դիմային և տարածականության իմաստները միասին, այսինքն՝ *դուստրս*՝ ցույց է տվել, որ առարկան խոսողի դիրքում է (են՝ դուստրս), նաև տարածականորեն մոտ է առաջին դեմքին, ինչպես՝ *դուստրս = դուստրք*, որ ինձ մոտ է տարածականորեն: «Հնագույն հայերենում այս առումները իրարից խիստ հեռացած չէին, ինչպես այդ նկատում ենք նոր հայերենում»¹:

Մ, դ, ն հոդերի՝ ցուցական իմաստով գործածությունը գրաբարում, ինչպես նշվեց, անմիջականորեն կապվում է *այս, այդ, այն* դերանունների հետ, բայց դրանք բացարձակապես չափի նույնացնել: Ցուցական դերանունը բառային միավոր է, որին բնորոշ են քերականական հատկանիշներ՝ թվի, հոլովի կարգը՝ գրաբարում լեզվի զարգացման ընթացքում՝ սկսած միջին հայերենից, *այս, այդ, այն* դերանունները կորցնում են այդ հատկանիշները, բայց *սա, դա, նա* ցուցականները պահպանում են, օրինակ՝ գրաբար՝ *սա, տրա, սմա* և այլն, միջին հայերեն՝ *սա, սարա* և այլն, նոր գրական հայերեն՝ *սա, սրա, սրան* և այլն:

Մ, դ, ն հոդերը գուրկ են բառային իմաստից. նրանք ունեն գուտ քերականական իմաստներ: Նրանց մեջ ընդհանուրը ցուցականության իմաստն է, որը գրաբարում նաև անպայման ենթադրում է որոշյալության իմաստը: Ցուցական դերանվան հետ գոյականը որոշյալ է գործածվում նաև միջին և նոր գրական հայերեններում, բայց չի բացառվում նաև նշված դերանունների հետ գոյականի անորոշ գործառնությամբ, օրինակ՝ *Այդ գիշերը դարձավ հիշարժան: Այդ գիշերը ցուրտ էր*:

Լեզվի զարգացման ընթացքում **ս, դ, ն** հոդերից **և**-ի մեջ ամրակայվեց որոշյալության իմաստը, իսկ **ս, դ** հոդերի մեջ՝ ստացականության և դիմորոշության: Նոր գրական հայերենում ցուցականության իմաստով նրանց գործառնությամբ քիչ և մասնակի դրսևորումներ ունի, օրինակ՝ *Օրերս վերադարձավ գործուղումից*:

«Ստացական իմաստավորումը հասցրեց այն բանին, որ ցուցական առումը իր մայրամուտն ապրեց նաև **ս, դ** հոդերի մեջ, մանավանդ սա վերաբերում է **դ**-ին»²:

¹ Պետրոսյան Հ., Ակնարկներ պատմական ձևաբանության, Հոդային կարգ, Եր., 1976, էջ 30:

² Պետրոսյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 31-32:

Յուցական առումը՝ իբրև հոդային կարգի ենթակարգ, առարկայի առկայացումն է, որի միջոցով արտահայտվում է՝

1. առարկայի հարաբերակցումը I, II, III դեմքերին,

2. առարկայի տարածական-դիրքային հատկանիշը. *ս* - I դեմքին մոտ, *դ* - II դեմքին մոտ, *ն* - III դեմքին մոտ (նախորդ գլխում բերել ենք վիպասանական հայերենի լավագույն օրինակը, որը գրավոր և բանավոր-խոսակցական լեզվի հատկանիշներն է ներկայացնում. տալ *զպատանիդ* /տալ քեզ մոտ գտնվող պատանուն):

Գրաբարում ցուցական առման արտահայտության ձևաբանական միջոցներ են *ս, դ, ն* հոդերը, որոնք իբրև այդպիսին մասամբ պահպանվել են նաև միջին հայերենում: Նոր հայերենում այս իմաստով հիմնականում գործածվում է *ս* հոդը, օրինակ՝ «*Սշխարհս* բանտ է, մենք բանտարկյալ (աշխարհս = այս աշխարհը)», «*Մարդս* երկդիմի էակ է՝ լի դրական և բացասական հատկանիշներով»:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ *ս*-ն ցուցական իմաստով առանձին, մասնակի դեպքերում է գործածվում (վերջերս, օրերս, ներկայումս, վերջինս, ամսույս, դարույս և այլն), պիտի համաձայնել այն կարծիքին, որ «Յուցական առումը հայերենում վերացման ուղու վրա գտնվող հոդային ենթակարգ է»¹:

Հոդային կարգի ենթակարգերից դիմորոշ առումը նույնպես արտահայտվում է *ս, դ, ն* հոդերի միջոցով:

Քերականություններում ամրակայված այն միտքը, որ առկայացման դրսևորումներից ամենանախնականը ցուցական առումն է՝ կոնկրետացնելով հայերենի համար, պիտի նշել, որ դրան զուգահեռ *ս, դ, ն* հոդերը միաժամանակ արտահայտել են դիմայնության իմաստը: Դիմայնություն ասելով՝ հասկանում ենք խոսողի և խոսակցի հարաբերությունը: Առաջին դեմքի դեպքում ունենք խոսող՝ *ես*՝ *աշակերտս*, երկրորդ դեմքում ունենք խոսակից, *դու*՝ *աշակերտդ*, երրորդ դեմքի դեպքում՝ նրանց բացառում, այսինքն՝ ոչ խոսող, ոչ խոսակից՝ *նա*՝ *աշակերտը*: «Եվ քանի որ երրորդ դեմքը առնչվում է նաև իրի գաղափարի հետ, և որ խոսողության ակտը ընթանում է միայն խոսողի և խոսակցի միջև, ուստի դիմայնության գաղափարն ավելի հստակ է արտահայտված առաջին և երկրորդ դեմքերի մեջ»²:

Պիտի համաձայնել Հ. Պետրոսյանի այն դիտարկմանը, որ դիմայնությունը ավելի լայն արտահայտություն ունի, օրինակ՝ կոչականի միջոցով ևս արտահայտվում է խոսակիցը (Արա՛մ, լսի՛ր, խնդրում եմ): Մյուս կողմից *ս, դ, ն* հոդերը, լինելով բազմիմաստ, արտահայտում են նաև ստացական և ցուցական իմաստներ, ուստի՝ «Բուն դիմորոշ առումն այն է, երբ *ս, դ, ն* հոդերի տվյալ կիրառության մեջ գերիշխում է հենց դիմային հարաբերության ասպեկտը՝ մնացածի բացառումով: Բացի որոշյալ առումից, մնացած առումները չեն բա-

¹ Պետրոսյան Հ., Ակնարկներ պատմական ձևաբանության, Հոդային կարգ, էջ 32: Մանրամասն տե՛ս Աղաջանյան Ջ., Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, էջ 228:

² Պետրոսյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 33:

ցառում դիմայնության երանգը, մինչդեռ դիմորոշ առման դեպքում՝ մնացածները համարյա բացառված են»¹:

Ս, դ հոդերը, արտահայտելով առաջին և երկրորդ դեմքի իմաստներ, դրվում են անձ ցույց տվող բառերի վրա, քանի որ խոսողը և խոսակիցը անձեր են, ուստի դիմառնությունը կարելի է կոչել նաև *անձնառություն*։ «այս առումը հայերենում պահպանվել է միայն անձ ցույց տվող բառերի հոդառության մեջ»²:

Հետևաբար **ս, դ** հոդերը դիմորոշ իմաստով գործածվում են հոլովական հարացույցի բոլոր միավորների հետ:

Գոյականը դիմային իմաստ ձեռք է բերում հոդի միջոցով: Հոդերը, դրվելով գոյականի վրա, դիմորոշ իմաստ տալով գոյականին, ցույց են տալիս խոսող, խոսակից կամ մի երրորդ անձ կամ իր (իսկ առաջին և երկրորդ դեմքերի դեպքում իրը բացառվում է): Դիմորոշ հոդ ունեցող գոյականները սովորաբար գործածվում են համապատասխան դեմք արտահայտող դերանունների հետ. ես՝ աշակերտս, մենք՝ աշակերտներս, դու՝ աշակերտդ, դուք՝ աշակերտներդ: Երրորդ դեմքում արդեն ունենք դիմային թույլ իմաստ (չենք ասում՝ նա՝ աշակերտը, նրանք՝ աշակերտները): Համակարծիք ենք Հ. Պետրոսյանի այն դիտարկմանը, որ ի հակադրություն **ս, դ** հոդերի **և**-ն աստիճանաբար կորցրել է դիմորոշության իմաստը, և նրա մեջ ամրակայվել է որոշյալության իմաստը. «Դիմորոշ առման այն իմաստը, որ այս կամ այն չափով արտահայտվում էր գրաբարյան **և** հոդի մեջ, նոր հայերենում, կարելի է ասել, չքացել է: **Ն**-ն (և **ք**-ն) որոշյալ առման ցուցիչ է, և միայն այն դեպքում, երբ նա ունի ստացական (կամ ցուցական) արժեք, պահպանում է նաև դիմայնության երանգը»³:

Ստացական առման իմաստով գործառնություն ևս հոդերը ունեն հարաբերակցություն դիմայնության հետ: **Ս, դ**, մասամբ նաև **և** հոդերը ցույց են տալիս պատկանելություն համապատասխան դեմքերի հարաբերակցությամբ, այսինքն՝ *գիրքս* նշանակում է գիրքը, որ պատկանում է առաջին դեմքին, *գիրքդ* նշանակում է գիրքը, որ պատկանում է երկրորդ դեմքին, *գիրքը* նշանակում է գիրքը, որ պատկանում է երրորդ դեմքին, որ ոչ խոսողն է, ոչ խոսակիցը: Հոգնակի թվի դեպքում բառը հոդից առաջ, անկախ միավանկ կամ բազմավանկ լինելուց, ստանում է **ներ** հոգնակերտը՝ գիրք + ներ + ս = մեր գրքերը, գիրքներդ = գիրք + ներ + դ = ձեր գրքերը: Երրորդ դեմքի դեպքում ունենք ստացական իմաստի արտահայտման ոչ թե հոդային ձև (գրքերը կամ գրքները), այլ դերանվան գործառնությո գոյականի հետ՝ նրա (նրանց) գրքերը: Արևմտահայերենում հոգնակի թվում ստացականության իմաստի արտահայտման համար հիմնականում հոդից առաջ գործածվում է *նի* ձևությոը՝ գրքեր + նի + ս = մեր գրքերը:

Այսպիսով, առկայացման կարգի (հոդային կարգ) ենթակարգ հանդիսացող ցուցական, դիմորոշ և ստացական իմաստներով **ս, դ, և** հոդերի դրսևորումնե-

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում:

³ Պետրոսյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 37:

ըը որոշակի փոփոխություններ են կրել լեզվի զարգացման ընթացքում. գրաբարում **ս, ղ, ն** հոդերի մեջ ցուցականության իմաստը խիստ արտահայտելի է, ինչը ավելի թուլանում է միջին հայերենում: Դիմայնության իմաստը արտահայտելու համար նրանց գործածությունը գլխավորապես ուղեկցվում է համապատասխան դեմքի դերանվամբ. ես՝ աշակերտս, մենք՝ աշակերտներս, դու՝ աշակերտդ, դուք՝ աշակերտներդ, երրորդ դեմքում *նա (նրանք)* դերանվան գործածությունը պարտադիր չէ՝ աշակերտը (հմտո նա՝ աշակերտը), աշակերտները (նրանք՝ աշակերտները): Ստացական իմաստը ավելի շատ ամրակայվում է **ս, ղ** հոդերի մեջ: Ցուցականության իմաստը նոր գրական հայերենում **ս** (մասամբ **ղ**) հոդի միջոցով ունի բացառիկ դրսևորումներ:

Ս, ղ, ն հոդերի վերաիմաստավորումը Հ. Աճառյանը համարում է օտար ազդեցության արդյունք. «Ստացական հոդը ուրեմն մի տեսակ պահանջ էր դառնում հայերենի մեջ՝ տիրող լեզուների ազդեցությամբ: Եվ որովհետև հայերենի մեջ էլ հաճախ դիմորոշ հոդը ստացական էր հասկացվում, ուստի դիմորոշ հոդը շեղվեց իր գծից և դարձավ ստացական»¹: Ըստ Մ. Ասատրյանի՝ լեզուն ինքն է կարգավորում իր համակարգը, որտեղ յուրաքանչյուր նոր իմաստ կամ ձև, պատճառաբանված անհրաժեշտություն լինելով, պիտի դրսևորվեր լեզվում արդեն եղած միավորների հենքի վրա: Այսպես **ս, ղ, ն** հոդերը, ձևավորված լինելով դերանվանական համարժեք արմատներից և ուղղակիորեն կապված լինելով *այս, այդ, այն* դերանունների հետ, ցուցական իմաստին զուգահեռ ունեցել են դիմային նշանակություն՝ ցույց տալով տարածականորեն առարկայի կամ անձի հարաբերակցությունը խոսողին, խոսակցին կամ նրանց բացառմամբ՝ երրորդ անձի:

Ստացական իմաստով գործածվում են հիմնականում **ս, ղ** հոդերը. միջին հայերենում և արևմտահայերենում նրանք կարող են հանդես գալ դերանվան հետ (իմ գիրքս), իսկ արևելահայերենում նման գործածությունը թույլատրելի չէ (իմ գիրքը կամ գիրքս):

Ինչպես տեսանք, **ս, ղ, ն** հոդերը բազմիմաստ են հայերենի զարգացման բոլոր շրջաններում: Գ. Ջահուկյանը դրանք անվանում է առկայացական հոդեր. նրանք «որոշում են անունների հարաբերությունը դեպի հարաբերակցողները և հարաբերակցումը, ցույց տալիս, որ խոսողը որոշում է այդ անունների նշանակած առարկաները (կամ հենց իրենք անունները)՝ ըստ հաղորդակցողների ծանոթ լինելու աստիճանի կամ հաղորդակցողների հետ ունեցած առնչության: Նկատի ունենալով, որ այս բոլոր վերջամասնիկներին հատուկ է որոշելու, անմիջականացնելու իմաստը, դրանք կարելի է կոչել առկայացական հոդեր»²:

Ս, ղ, ն հոդերի ցուցական իմաստը դրսևորվել է ըստ եռաշարք դիմային հարաբերակցության, մյուս կողմից՝ գրաբարում հատուկ անունները, բնության եզակի առարկաները որոշիչ հոդ չէին ստանում, այլ հոդառու էին «այնպիսի բառեր, որ կարիք էին գգում կոնկրետ նշանակությամբ գործածվելու ... և

¹ Աճառյան Հ., Լիակատար քերականություն, էջ 986:

² Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, էջ 139:

որոնք հաճախ այդ ֆունկցիայի համար օգտագործում էին ցուցական *այս, այդ, այն* դերանունները: Հետևապես հոդերի կիրառության հիմքում ընկած է եղել ոչ թե ընդհանրապես կոնկրետության կամ հայտնիության հատկանիշը, այլ ցուցական դերանունների իմաստային ու կիրառական նշանակություններին հարաբերակից՝ տարածական-դիրքային հարաբերությամբ կոնկրետացնելու հատկանիշը¹:

Մ, ղ, ն հոդերը անմիջականորեն կապվում են **ս, ղ, ն** դերանվանական հիմք հանդիսացող միավորների հետ: Ըստ Մեյլեի՝ նրանք ձևավորել են նաև *այս, այդ, այն* և *սա, ղա, նա* դերանունների *ay*-ի հավելումով՝ սկզբից և վերջից. *so+ay = սա, *do+ay = ղա, *no+ay = նա և *ay+so = այս, *ay+do = այդ, *ay+no = այն²:

Հ. Պեդերսընը, Տոմսոնը³ և այլք **ս, ղ, ն** հոդերը առաջացած են համարում *այս, այդ, այն* դերանուններից: Հ. Աճառյանը պաշտպանում է Մեյլեի մոտեցումը՝ **ն** հոդի առաջացումը կապելով հնիս. no (այն) դերանվան հետ:

Ը-ն ձևավորվել է ավելի ուշ և չի եղել գրաբարում ու միջին հայերենում: Այն ավելի շատ հանդես է եկել բանավոր խոսքում, հետո ամրակայվել գրավորում: Ըստ Ա. Այտընյանի՝ նրա առաջին արտահայտությունը եղել է 13-րդ դարի վիմաքար մի արձանագրության մեջ⁴: **Ը** հոդի ձևավորումը, ինչպես արդեն նշվել է վերը, կապվում է **ն** որոշիչ հոդին նախորդող **ը**-ի (օրինակ՝ ձուկն, երկիրն, ձուկ + ըն, երկիր + ըն) շեշտված արտասանության հետ, որի արդյունքում **ն**-ն ընկել է: Այս իրողությունը ավելի ընդգծված արտահայտություն է ունեցել բարբառներում և բանավոր խոսակցական լեզվում, ապա նոր ամրակայվել նոր գրական հայերենում, քանի որ տեսական գրականությունը չի վկայում **ը**-ի իբրև որոշիչ հոդի, գործառույթի բնագրային որևէ օրինակ մինչև վաղ աշխարհագրագր. **Ն** և **ը** հոդերը որոշյալի իմաստի արտահայտման դիրքային տարբերակներ են:

Ձևավորված լինելով ցուցականության իմաստի հիմքի վրա՝ ժամանակի ընթացքում **ս, ղ, ն** հոդերը աստիճանաբար ցուցականության իմաստի արտահայտման գործառույթը չեն ամրակայում, որի վառ ապացույցն է **ս** և **ղ** հոդերի՝ այդ իմաստով նոր գրական հայերենում շատ սահմանափակ գործածությունը:

Մ, ղ, ն հոդերը գրաբարում ունեին ցուցական իմաստ. ստացական ու դիմորոշ իմաստները նրանցում խիստ արտահայտված չէին: Դիմորոշ իմաստը շատ ավելի ընդգծված է դիմավոր բայերի հետ գործառույթում, որը տարածված իրողություն էր գրաբարում: Օրինակ՝ «Ոչ չարագոյն ևս է քան զոր *գրեցաքդ*, զԱստուած ի խաչ եղեալ ի մարդկանէ քարոզեն, և գնոյն մեռեալ և թաղեալ, և ապա յարուցեալ և վերացեալ յերկինս» (Եղ, 54):

Միջին հայերենում տարածված է **ս** և **ղ** հոդերի գործածությունը ստացական իմաստով: Ինչպես՝ «Իսկ երկրորդ **հաստուածիս** դիցուք զլուխ զլուսաւո-

¹ Պեդերսյան Հ., Որոշյալի ու անորոշի, անձի ու իրի առումները հայերենում, էջ 33:

² Meillet A., Esquisse d'une grammaire de l'armenien classique, Venne, 1903, էջ 62:

³ Պեդերսըն Ն., Հին հայերենի ցուցական դերանունները, էջ 57, Томсон А., Историческая грамматика современного армянского языка, г. Тифлис, 1890, էջ 165:

⁴ Տե՛ս Այտընյան Ա., Քննական քերականություն, էջ 168:

ըիչս կողմանցն Աղուանից որպէս զագգայնոց և զհաւատակցաց մերոյ» (ԿԳՊՀ, 192): Շատ հաճախ էլ **ս** և **դ** հոդերը կիրառվում են առաջին և երկրորդ դեմքերի դերանունների սեռականի ձևերի հետ՝ ստացականության իմաստը առավել շեշտելու նպատակով: Նման գործառնությունը հատկապես տարածված է չափածո խոսքում:

Առկայացման կարգի ենթակարգերը՝ ցուցական, ստացական և դիմորոշ, որոշյալի իմաստը ներառում են՝ անկախ այն բանից, թե նրանք ցույց են տալիս դիմային, ցուցական, թե ստացական իմաստներ: Արևմտահայերենում ամբակայվում են **ս**, **դ**, **ն** հոդերի այն գործածությունները, որոնք բնորոշ էին միջին հայերենին:

Արևմտահայերենում **ս**, **դ**, **ն** հոդերը ունեն բազմիմաստ գործառնությո՝ **Ն**-ն ունի որոշյալության իմաստ, որի արտահայտման համար գործածվում է նաև **ը** հոդը: Ստացական իմաստով գործածվում են **ս**, **դ** հոդերը: Օրինակ՝ «Քսան տարուան կարօտս առի, բայց դեռ շան պէս կը գղջամ հին յամառութեանս համար» (ՄԹԹ, 58):

Ստացական հոդ ստանում են բոլոր հոլովները, օրինակ՝ «Դուն անկողինէդ մի՛ շարժիր» (ՄԹԹ, 58), «Ձեռքովս կը զատեմ լաւագոյնները ու կը բերեմ» (ՄԹԹ, 23): Հոգնակի ուղղականի դեպքում հոգնակերտից հետո դրվում է **նի** ձևությո՝ իբրև ստացականության հոգնակի թվի արտահայտության միավոր, ինչը չի վերաբերում թեք հոլովներին: Համեմատենք՝ «Տուներնիս հրապարակ տեղ է, շուտով կը հաւաքոին գիւղացիները, կէս ժամէն բան չի մնար» (ՄԹԹ, 66):

Այսպիսով, արևմտահայերենում **ս**, **դ**, մասամբ նաև **ն** հոդերը հիմնականում գործածվում են ստացական իմաստով:

Արևելահայերենում ևս ստացական հոդերն ունեն տարածված գործառնությո՝ Այս իմաստով գործածվում են **ս**, **դ** հոդերը, իսկ **ն**-ն՝ հազվադեպ: Ցուցական-դիմորոշ իմաստից նաև ստացականի իմաստակիր լինելը բնորոշ է **ս**, **դ** հոդերին: «Երբ դիմորոշները, այսպիսով, այլևս վերացան, երրորդ դեմքի դիմորոշը (ն) քերականաբար պիտի դառնար որոշիչ հոդ և պիտի տարածվեր բոլորի վրա»¹: Այնուամենայնիվ, **ն/ը**-ով ստացական իմաստով կառույցները կա՞ն արդյոք, և կարո՞ղ ենք **ն/ը** հոդերը նաև ստացական համարել: Այս մասին հետաքրքիր դիտարկումներ է կատարում Ս. Աբրահամյանը իր «Արդի հայերենի ստացական հոդերը» հոդվածում: **Ը/ն**-ի ստացական իմաստով գործառնությո՝ հեղինակը բնորոշում է ոչ թե նրան հատուկ իմաստ, այլ **ս**, **դ** հոդերի բացակայությոն. «**Ը/ն** հոդն ունեցող բառերի ստացական իմաստը չի բխում հոդից. դա բառի ներքին ստացական իմաստն է, որի երրորդ դեմքի վրա կոնկրետանալը տրամաբանորեն բխում է տեքստից՝ պայմանավորված ոչ թե **ը/ն** հոդի առկայությամբ, այլ **ս**, **դ** հոդերի բացակայությամբ: Ուրեմն՝ անունների հետ գործածվող **ը/ն** հոդը ստացական հոդ չէ, այլ որոշիչ հոդ է»²:

¹ Աճառյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 986:

² Աբրահամյան Ս., Արդի հայերենի ստացական հոդերը, Գիտական աշխատություններ, հ. 42, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1954, էջ 169:

Ներքին ստացական իմաստ են արտահայտում մարմնի մասերի անունները (ձեռք, ոտք, գլուխ և այլն), եթե դրանք կոնկրետ իմաստով են գործածվում: Համեմատենք՝ *Նա ձեռքը կոտրեց և ձեռքը կազմված է երկու մասից՝ բազուկ և դաստակ*¹: Ըստ հեղինակի՝ առաջին օրինակում **և** **ը**-ն որոշիչ հոդ է, և ստացական իմաստը (Նա (իր) ձեռքը կոտրեց) պայմանավորված է *ձեռք* բառի բառիմաստով: Ստացական իմաստ են արտահայտում նաև *քույր, եղբայր, մայր, հայր, ամուսին, կին* բառերը, որոնք ցույց են տալիս երկկողմանի հարաբերություն, այսինքն՝ օրինակ՝ *եղբայրը* կոնկրետ պատկանելություն ունի: *Եղբայրս ծառայում է բանակում: Եղբայրդ ծառայում է բանակում: Եղբայրը ծառայում է բանակում*՝ նախադասություններում **ս**-իմ, **դ**-քո, **ը**-նրա հոդերի՝ ստացական իմաստով գործառնությունները երրորդ դեմքի դեպքում պայմանավորում է ոչ թե հոդը, այլ բառիմաստը, անշուշտ *եղբայր* բառի կոնկրետ գործառնության դեպքում, իսկ ընդհանրական իմաստով գործածության ժամանակ (օրինակ՝ *Եղբայրը միշտ քրոջ թիկունքն է՝ ամուր և հզոր*) ունենք որոշիչ հոդ:

Ըստ Ս. Աբրահամյանի՝ **ը/ն**-ն ստացական իմաստի կրող է դառնում **ս** և **դ** հոդերի բացառման հակադրություն (օրինակ՝ *հետս=ինձ հետ, հետդ=քեզ հետ, հետը=նրա հետ*). այսինքն՝ առաջին և երկրորդ դեմքերի բացառումը վկայում է երրորդ դեմքի առկայություն:

Երրորդ կարևոր փաստն այն է, որ **ս**, **դ** հոդեր կարող են ստանալ հոլովական հարացույցի բոլոր միավորները (*միտքս, մտքիս, մտքիցս, մտքովս, մտքումս*), իսկ **ը/ն** գրական լեզվում դրվում է միայն ուղղական և սեռական - տրական հոլովների վրա:

Ս, դ, ն հոդերի ցանկացած իմաստով գործառնության դեպքում առարկան կամ անձը տարրորոշված է, որոշակի: Նրանք, ծագած լինելով ցուցական **ս, դ, ն** դերանվանական միավորներից, սկզբնապես ամրակայված են եղել ցուցականության իմաստին, ինչը նոր գրական հայերենի արդի փուլում սահմանափակվում է որոշ բառերի շրջանակներում, և պիտի համաձայնել այն մոտեցմանը, որ այս իմաստով **ս** հոդի գործածությունը գնում է դեպի վերացում:

Գրաբարում **ս, դ, ն** հոդերի մեջ գերակա է ցուցականության իմաստը, միջին հայերենում այն ավելի թուլանում է՝ պայմանավորված որոշիչ դերում *այս, այդ, այն* ցուցական դերանունների՝ ուղղական հոլովով նախադաս գործառնություն, երբ այլևս կարիք չկար հոլովով և հոդով որոշյալի հետ որոշիչ համաձայնեցման:

Հոդերն առանձին դրսևորումներ ունեն նաև ոճական առումով: «Որովհետև կոչականը ցույց է տալիս առարկան, որին դիմում է խոսողը, ուրեմն և ունի երկրորդ դեմքի իմաստ, այդ պատճառով ոճավորված տեքստերում գրաբարյան ձևով նրա որոշիչը կարող է ստանալ երկրորդ դեմքի **դ** հոդը, ինչպես՝ «Օ՛, բյուրաստինք..., օ՛, *ոսկեմա՛յրդ* Անահիտ» (ՆՁԱԳ, 129), «Մի՞ թե արդար է այս, ո՛վ *անաչառդ* պարզևիչ» (ՆՁԱԳ, 130)»²: Նույն ձևով ունենք *Ձերդ մեծություն, Ձերդ պայծառափայլություն* ամրակայված կառույցները՝ իբրև պաշտո-

¹ Օրինակները բերվում են ըստ հոդվածի:

² Ասատրյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 224:

նական ոճի նմուշներ: Հետաքրքիր օրինակ է *Նվաստ* բառի հետ դիմորոշ հոդի գործածությունը համաձայնության առումով, ինչպես՝ *Նվաստս միշտ հետևել է Ձեր օրինակին* (առաջին դեմքի դիմորոշ հոդով ենթակայի հետ դրվում է երրորդ դեմքի ստորոգյալ): Կամ՝ *Մեղավորս եկել է Ձեր դուռը*: Տվե՛ք թողություն, խնդրում եմ:

Այսպիսով, *ս, դ, ն* հոդերը, լինելով բազմիմաստ, հոդային կարգի ենթակարգերի ցուցական, ստացական, դիմորոշ իմաստների իրենց դրսևորումներում միշտ արտահայտում են նաև որոշյալության իմաստ. նրանք տարրորոշում են առարկան կամ անձը՝ ըստ դեմքի, ըստ պատկանելության՝ այս դեպքում միաժամանակ որոշյալ դարձնելով տվյալ առարկան կամ անձը: *Ս, դ, ն* հոդերից *ն*-ն (դիրքային տարբերակը *ը*) առանձնանում է իբրև որոշյալ առման արտահայտման ձևաբանական միջոց՝ երկրորդական ձևությո՞ւն, *ս, դ* (մասամբ՝ *ն*) հոդերը՝ իբրև ստացական, դիմորոշ, *ս*-ն՝ նաև ցուցական իմաստների արտահայտման ձևությո՞ւններ, սակայն քանի որ նրանք իրենց ցանկացած գործառնությունում առարկան կամ անձը տարրորոշում են, ուստի նաև առկայացման կարգի արտահայտման կրողներ են:

ИРИНА МЕЛКОНЯН

Ереванский государственный университет,
кафедры диаспорологии,
соискатель

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ОБ АРТИКЛЯХ «С, Д, Н»

Грамматическая категория определенности и неопределенности типична для слов, имеющих смысл определенности, поэтому она является грамматической чертой существительного. Морфемы или артикли «с,д,н» являются средством проявления категории определенности и неопределенности, грамматическими частицами. Артикли не имеют словарного смысла, они имеют только грамматический смысл. Артикли «с,д,н» в процессе развития языка имели разно практическо-смысловое определение.

IRINA MELKONYAN

YSU, Chair of Diaspora Studies,
Applicant

SEVERAL DISCOURSES ABOUT “S”, “D”, “N” ARTICLES

Grammatical order of presentation is typical for words with an idea of substantivity. So it is a grammatical characteristic of the noun. “S”, “d”, “n” articles are the means of expressions of grammatical forms or grammatical particles. The Articles are free from word meanings they have only grammatical meanings. In the language development process “s”, “d”, “n” articles have had different semantic and functional description.

ՌԱՅԻԿ ՊԼՈՒՋՅԱՆ

Վանաձորի Վ. Տերյանի անվ. թիվ 5 ավագ դպրոցի,